

Domkirkegården, Trondheim: utgraving av graver til den etterreformatoriske byens borgere. Foto: B. Sampson, NIKU.

CHRISTOPHER McLEES

Den forsømte kulturarven

Etterreformatorisk arkeologi

Norge har et av verdens strengeste lovverk med hensyn til vern av arkeologiske kulturminner. I samtlige middelalderbyer sikres sårbare kulturlag med sitt mangfoldige kulturhistoriske innhold som en særdeles verdifull kunnskapskilde om Norges første urbaniseringsfase. Kulturlag som er blitt akkumulert i disse og andre historiske byer etter reformasjonen er derimot ikke gitt en tilsvarende status av vernemyndighetene. Denne forskjellsbehandlingen av likeverdige kilder strider mot moderne verneprinsipper. Artikkelen påpeker nødvendigheten av et endret syn på verdiene som ligger i etterreformatoriske kulturlag, samt en endring i vernepraksis.

Den forsømte kulturarven

At samfunnet drar nytte av en mangfoldig kulturarv erkjennes nå av forskere, allmennheten, politikere og forvaltere, og spennvidden av det som betraktes som kulturarven blir stadig revurdert og utvidet. Det er nemlig en økende trend i retning av en bredere definisjon av kulturarven som noe som omgir oss på alle kanter, og som ikke begrenses til et snevert utvalg av enkelte kulturminner eller tidsperioder (jf. Maltakonvensjonen; English Heritage 2000 og 2001; NOU 2002:1, St.meld.nr. 16, 2004–2005; Riksantikvarens strategiske plan; Darvill 2004; Schofield & Johnson 2006; Andersson 2006).

Norge har vært et foregangsland når det gjelder vern av arkeologiske kulturminner. Allerede på slutten av 1970-tallet ble en gryende nytenkning om helhetlige verneverdige kulturmiljøer formalisert i kulturminneloven (1978) og i de utstrakte lovbeskyttede verneområder i middelalderbyene. De middelalderske kulturlagene og deres innhold av bygningshistorisk og kulturhistorisk materiale ble oppfattet som en samlet kunnskapskilde med nasjonal verneverdi (Lunde 1985). Vern av kulturlagene i middelalderbyene har vært en vellykket ordning, og har resultert i produksjon av mye ny kunnskap. Allikevel må dagens arkeologiske verneordning i forhold til Norges samlede tilvekst av historiske byer, betraktes som mangelfull og tuftet på en foreldet «båstenkning» som er i utakt med moderne vernefilosofi. Mens eldre arkeologiske kulturminner beskyttes ved automatisk fredning, er dette ikke tilfellet for kulturlag som ble dannet etter reformasjonens innførelse i 1536/37. Norge står i en særstilling ved at dette kildematerialet ikke tildeles samme kunnskaps- og verneverdi som tilfellet er for forhistoriske eller middelalderske kulturminner. Dette kronologiske skillet, som er valgt ut fra en tradisjonell, historisk periodeinndeling med bakgrunn i kirkerettslige forhold, har ikke hold verken i den egentlige historiske kompleksiteten eller i den

materielle kulturens kildeverdi og forskningsrelevans. Denne situasjonen har blitt mer og mer uholdbar i lys av utviklingen på forvaltnings- og forskningsfronten de siste årene. Samlet bidrar utviklingen på særlig tre områder til å endre forutsetningene og forsterke behovet for en endring av gjeldende vernepraksis:

- nye direktiver innenfor kulturminneforvaltning både internasjonalt og nasjonalt som fordrer målrettet, verdibegrunnet og kunnskapsbasert vern;
- nyere internasjonal lovgivning som krever nye forvaltningsprioriteringer der også etterreformatoriske kulturminner og kulturmiljøer betraktes som verneverdige;
- nye og mer teoribegrunnede forskningsretninger innenfor fagfeltet «historisk arkeologi», der også arkeologiske levninger brukes som verdifulle kunnskapskilder i en mer helhetlig og kontekstuell utforskning og erkjennelse av vår nærmeste fortids kulturarv.

Byarkeologi – nye oppfatninger

Historiske byer fremstår som unike kulturhistoriske oppbevaringssteder, der både materielle og immaterielle uttrykk for menneskelig virksomhet er lagret i et sammensatt arkeologisk arkiv med stor tidsdybde. Arkeologer har i Europa og USA de siste årene bidratt til en tverrfaglig forsyning av nye perspektiver om byenes karakter, strukturer og utvikling, og dannet et grunnlag for innbyggernes forståelse for, og benyttelse av deres kulturarv (O'Keefe og Yamin 2006: 87; Larsson 2006: 29–87). Arkeologiske kulturminner plasseres i det sosiokulturelle domene, der omvandlingen av fysiske spor etter fremtidige generasjoner til dagens kulturarv i voksende grad oppfattes som et sosialt og kulturelt prosjekt, og ikke bare en mekanisk eller akademisk øvelse. Det urbane miljøet utgjør en særlig kompleks arena der den bebygde (synlige) og begravde (usynlige) kulturarven tildeles flertallige verdier (Larsson red. 2006). Disse uttrykker blant annet kulturarvens utsagnskraft som kulturhistorisk ressurs og inspirasjonskilde for både forskere, innbyggere og aktører som har som mål å utforske og implementere en historisk bevisst urban fornyelse (fig. 1). Et svensk forskningsprosjekt har nylig utpekt spennende nye perspektiver som oppstår når arkeologer, byplanleggere,

Fig. 1. Den forsvunne Borkegata gjenkapt i Trondheims moderne bybilde. Arkitektene for nybygget på «branntomta» ved Nordre gate hentet inspirasjon for denne rekonstruksjonen i de arkeologiske undersøkelserne. Foto: C. McLees.

arkitekter, etnografer og andre samarbeider om utforskning av fenomenet urbanismen (ibid.). Moderne studier av urbanismen betrakter tradisjonelle grenser – både faglige, geografiske og tidsmessige – som hemmende og avvikende, og nye tverrfaglige tilnærminger og problemstillinger forsøker å kaste lys over urbanismen i et globalt og ikkeperiodisert perspektiv (Gaimster og Stamper 1997; Andersson 2006; Larsson 2006). De tidligere avgrensede fagfelter, middelalder- og etterreformatorisk arkeologi, oppfattes nå som et samlet studiefelt, nemlig «historisk arkeologi». Mangfoldige former for materielle uttrykk om den menneskelige tilværelse betraktes dermed som potensielt verdifulle, uten at alder spiller en i utgangspunktet avgjørende rolle i verdivurderingen. Denne innstillingen er innbakt i Maltakonvensjonen, som har vært retningsgivende for den moderne europeiske vernefilosofi og praksis. Den arkeologiske kulturarven defineres som

en kilde for den felles europeiske hukommelse og ... et redskap for historiske og vitenskapelige undersøkelser (der) alle rester og gjenstander og alle andre spor etter menneskeheten fra tidligere epoker anses som elementer i den arkeologiske kulturarven. (Den europeiske konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarv, 1992, artikkel 1).

Landene – blant dem Norge – som har ratifisert konvensjonen forplikter seg dermed til å verne spor etter menneskelig aktivitet uansett alder.

Manglende vernestatus

Den norske regjeringens siste kulturminnemelding legger opp til en vernepolitikk tuftet på kunnskap og målsetninger fremlagt i blant annet Maltakonvensjonen. Det er i dag et nasjonalt mål

å verne og sikre et representativt utvalg av arkeologiske kulturminner fra ulike tidsepoker med deres egenart og variasjon som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping (St.meld. nr. 16, 2004–2005: 15). Dette til tross, nevnes ikke etterreformatorisk arkeologi som et fremtidig satsingsområde. Unnlatelsen står i sterk kontrast til situasjonen som gjelder – bl.a. enkelte etterreformatoriske, eller nyere tids kulturminner, som i dag er underlagt formelt vern gjennom automatisk fredning: stående byggverk som er bygget før 1650, skipsvrak og skipslast som er eldre enn hundre år og alle samiske kulturminner eldre enn hundre år. Nyere tids kulturminner og kulturmiljøer i byer – bl.a. enkeltbygninger, bebyggelsesområder og industrielle anlegg – tas i økende grad hensyn til i forbindelse med utarbeidelse av kommuneplaner, kulturminneveiledere, kulturminnekart osv. Verneplaner blir utarbeidet for tekniske og industrielle kulturminner, forsvarets eiendommer, bygninger

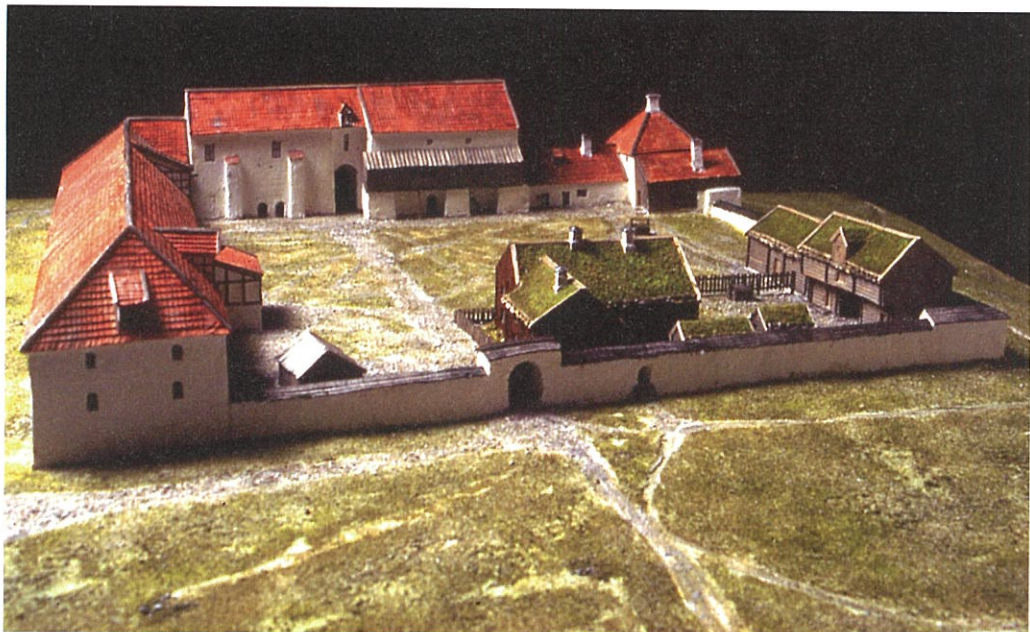

Fig. 2. Erkebispegården, Trondheim. Utgravninger i sør- og østfløyene produserte mye ny kunnskap om gårdens bruk også etter 1536. Rekonstruksjonsmodellen bygger på både historiske, arkitektoniske og arkeologiske kilder. Den viser gården under militærperioden på 1700-tallet med bl.a. den utgravde proviantforvalterens bolighus, utedo og gårdsbygninger (gresstak). Foto: D. Makridis.

og anlegg, fyrstasjoner og jernbanebygninger. Felles for disse tiltak er imidlertid at de omfatter synlige og håndgripelige elementer i by- eller kulturlandskapet. De usynlige, etterreformatoriske kulturlagene, som vel å merke ofte ligger i nær forbindelse med de synlige kulturminnene, er derimot fullstendig fraværende som vurderingsobjekt i de fleste verdi- eller verneverderingssammenhenger (jf. for eks. Miljøbyprogrammet, DIVE analysen av Røros, Bergens kulturminnedelplan). Denne forbigåelse av et kildemateriale som kan knyttes til selve bruken av de vernede enhetene, er vanskelig å forene med en vernepolitikk der det er et uttalt mål å legge vekt på helhetlige sammenhenger.

Dagens mangelfulle verne- og forvaltningsstatus for etterreformatoriske kulturlag har sin bakgrunn i særlig to dypt rotfestete oppfatninger, den ene forskningsrelatert og den andre med utspring i samfunnsøkonomiske vurderinger.

Den nyere kulturhistorien har nemlig hittil syntes tilstrekkelig belyst av forskning gjennom-

ført av historikere, bygningshistorikere, kunsthistoriker og etnologer med flere. Arkeologiens rolle – studiet av de materielle konsekvenser av menneskenes handlinger i fortiden – har blitt oppfattet som supplerende eller illustrerende (Schia 1978: 33 og 1981: 27; Andrén 1998: 145, 179; Tarlow 1999: 263).

Den andre oppfatningen – uttrykt så sent som i forbindelse med en endring i kulturminneloven i 2000 – er at en eventuell utvidelse av den automatiske fredningen til å omfatte alle typer etterreformatoriske kulturminner «vil bety store bindinger i forhold til arealplanlegging og arealdisponering» (Ot. prp. nr 50, 1998–1999: 16). Arkeologiske utgravninger i den automatiske vernede, middelalderiske bygrunnen ansees som en allerede stor økonomisk belastning for utbyggere og samfunnet generelt. En eventuell utvidelse av fredningen til også å omfatte etterreformatoriske lag i disse og i en rekke andre byer, vil følgelig kunne føre til enda større belastninger. Denne oppfatning har åpenbart veid tyngst innenfor det politiske miljøet, trass i noen forsøk

fra forskningsmiljøene på å fremheve verdiene som ligger i etterreformatoriske kulturlag (f.eks. Schia 1978 og 1981; Fasteland og Myhre 1983; Mogren 1995; Christophersen 2000), og til tross for oppsiktsvekkende resultater fra enkelte tilfeller der etterreformatoriske kulturlag har blitt undersøkt (Schia 1981; Nordeide 2000) (fig. 2).

Hvorfor verne?

De historiske byene utgjør våre største langvarige befolkningsentra. Bygrunnen inneholder følgelig en betydelig del av den kulturhistoriske arven som middelalderske og nyere tids generasjoner etterlot seg. Som reservoarer av tallrike og forskjelligartede materielle levninger, inneholder urbane kulturlag data som gjennom utgravning, forskning og formidling kan skape økt forståelse for fortiden blant både forskere og allmennheten. Lagene inneholder rester av tidligere innbyggers levde liv – deres materielle kultur – som utgjør en kilde til kunnskap om disse menneskenes levekår under diverse forhold og deres kognitive verden. Informasjon som hentes systematisk ut fra avsetninger, latriner, avfallsgrop og konstruksjonsrester formidler historier om mennesker og forhold som sjelden omtales i skriftlige kilder (fig. 3 og 4). De urbane middelalderske kulturlagene verdi som kilde til ny kunnskap og opplevelse er påvist gjennom de siste 30–40 årenes forskning på og formidling og utstilling av utgravd kulturhistorisk materiale (Molaug 2002a: 7; Molaug 2002b: 22ff; Molaug og Ulriksen 2002: 82). Kulturlagene i de etterreformatoriske byene har et liknende, men kanskje enda større og vidtfaavnende kulturhistorisk innhold. De avspeiler en minst like sammensatt og betydningsfull historisk samfunnsprosess; nemlig Norges andre urbaniseringsfase. Mangelen på sikring av kulturlagene gjennom vern eller arkeologiske undersøkelser rammer en kildetype som faktisk øker i omfang, sammensetning og geografisk utbredelse i perioden 1537 – ca. 1800. Ved utgangen av middelalderen hadde Norge 11 byer. Rundt 1660 og starten på enevoldstiden var det bare seks middelalderbyer igjen innenfor Norges daværende grenser. Til gjengjeld oppsto åtte til ni nye byer før 1660, og ytterligere 17–18 før 1800, slik at ved inngangen av det 19. århundre var det vel 30 byer i Norge (Eliassen 2000: 35 og 2006: 145–149). Et vesentlig antall norske byer inneholder

Fig. 3. Proviantforvalterens utedo i Erkebispegården i Trondheim ble brukt også som avfallsbinge, og her fant man et stort og variert utvalg av kasserte bruksgjenstander som gir innsikt i levekårene til en vanlig offiser og hans familie midt på 1700-tallet. Foto: E. Baker, NIKU.

dermed potensielle etterreformatoriske kunnskapsreservoarer uten et formelt vern. Kulturlagene i disse byene er særlig utsatt for sterk press fra moderne byutvikling og miljøtrusler over tid, og kulturhistorisk materiale fjernes kontinuerlig uten registrering.

På forskningsfronten er det tverrfaglig enighet om at den tradisjonelle inndelingen av historien i atskilte epoker, eksemplifisert ved det skarpe skillet i Norge mellom middelalderske og etterreformatoriske forskningsfelter, ikke lenger er holdbar. Dette kommer frem i erkjennelsen av at de mange endringer som skjer på 1500- og 1600-tallet påviselig har røtter langt tilbake i middelalderen, og at langtidsutviklingen som strekker seg over 1400-, 1500- og 1600-tallet har variable endringstakter i tid og geografisk rom (Gaimster og Stamper 1997; West 1999: 9; Funari et al 1999; Newman 2001: 7–8). Perioden oppfattes med andre ord som en lang kulturell overgangsperiode, der middelalderen gradvis gikk over i noe som er mer gjenkjennelig som det moderne. Samfunnet i løpet av perioden preges i tillegg av økende urbanisering, og det er særlig byene som inneholder de materielle sporene av disse komplekse samfunnsendringene. Sentrale samfunnsaspekter, som for eks. romlig organisering, byborgerenes atferd og identitetsfølelser og så videre, kan utforskes i lys av større samfunnsstrukturer som blant annet kapitalisme, industrialisering, nasjonalisme, kolonialisme og

Fig. 4. Et lite utvalg av en stor mengde importert og lokal produsert keramikk som ble funnet i en avfallsbenge på «branntomta» ved Nordre gate i Trondheim. En høytstående borgerfamilie har tilsynelatende bevisst kvittet seg med hele sin samling av bord- og kokekar, kanskje i forbindelse med rydding etter en av bybrannene i 1681 eller 1708. Foto: B. Sampson, NIKU.

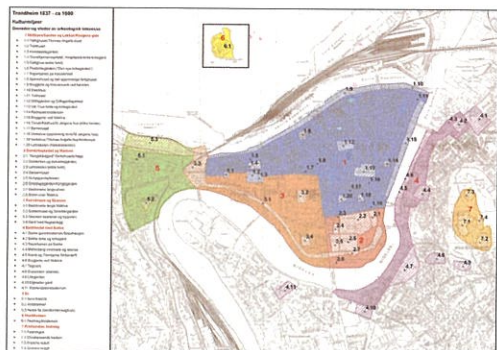

Fig. 5. Trondheim ca. 1536 – ca. 1800. Kart som viser avgrensede arkeologiske kulturmiljøer – områder og steder av arkeologisk interesse – i Trondheims historiske byområde. Byen er inndelt i syv hovedområder med flere delområder og enkeltsteder. Kart: C. McLees, T. Risan, NIKU.

globalisering (Rosén 2004; McLees 2006: 165–167, 172; Bjørdal 2006).

En annen og vesentlig utløsende faktor som ligger i et arkeologisk materiale, er dets håndgripelighet og resonans for dagens kultur- og historiebevisste publikum. Immaterielle verdier skapes, som for eks. undring, nysgjerrighet og økt identitetsfølelse ved at kulturminner og kulturhistorisk materiale tilfører steder historisk dybde og symbolske verdier.

Kunnskaps- og opplevelsesverdien som ligger i nyere tids arkeologisk materiale kan det med andre ord ikke lenger settes spørsmålsteget ved. Særlig har kildematerialets kontekstuelle perspektiver, og dets fremhevelse av tidsdybde og *genius loci*, relevans for en forvaltningspolitikk som har som mål å ta vare på helhetlige sammenhenger.

Framtidig vern

Tiden bør nå være inne for å innføre en mer systematisk tilnærming der kulturlagenes kildeverdi vurderes og sikres på en mer konsekvent måte. Dette behovet er erkjent i visse verneinstanser, og så sent som i 2002 ble etterreformatorisk arkeologi utpekt av kulturminneutvalget som en av 17 prioriterte hovedområder, hvor det er særlig behov for en fornyelse av kulturminnepolitikken (NOU 2002:1). Både kulturminneutvalget (ibid. Kap. 3.4) og Riksantikvaren (Riksantikvarens behovsanalyse 2002) har påpekt behovet for kartleggingsprosjekter som kan danne et vurderingsgrunnlag for en ny forvaltningsstrategi for etterreformatoriske kulturminner. Riksantikvaren har selv nylig bestilt en kartlegging av vernesituasjonen for graver og skjelettmateriale fra nyere tid (Sellevold 2006).

Som et grunnleggende ledd i utforming av et vernesystem og for å lette forskning på, og spredning av, kunnskap om den arkeologiske kulturarven, understreker Maltakonvensjonen nødvendigheten av å opprettholde inventarlistene og kulturminneregistrene (Artiklene 2 og 17). Europiske vernemyndigheter har satt i gang omfattende ressurskartleggingsprosjekter (f. eks. English Heritage sine Urban Survey- og Urban Characterisation-programmer og EUs Planarch-prosjekt). I Norge er også kartlegging av kulturminnressurser i byer nylig blitt et satsningsområde, særlig i forbindelse med utarbeiding av konsekvensutredninger. Ressurskartlegging er en viktig forberedelse for utvelgelse av verdifulle kulturminnestrukturer og -miljøer som kan vurderes vernet gjennom regulering til spesialområde vern i henhold til plan- og bygningsloven. Miljøbyprogrammet har for eksempel ført til utarbeidelse av overordnede oversikter over forekomst av verneverdig bebyggelse og byplan-komponenter i fem historiske bysentra (Bergen, Oslo, Tromsø, Fredrikstad, Kristiansand). Kartleggingen har imidlertid uteluk-

kende tatt utgangspunkt i SEFRAK-registreringer av bygninger. Samtlige byer inneholder en kulturlagtilvekst og usynlige etterreformatoriske plankomponenter som det ikke har blitt tatt hensyn til i et eneste tilfelle.

Et framtidig omfattende automatisk vern av etterreformatoriske kulturlag på lik linje med middelalderse lag er trolig ikke aktuelt i de norske byene. Veien videre kan imidlertid gå gjennom selektivt vern og dispensasjon for utgraving av den type (vedtaksfredning) som er nylig utøvd i to plansaker i Trondheim (McLees 2006: 168), eller ved regulering etter plan- og bygningsloven, gjennom kommunale verneplaner eller kommunedelplaner. Dette krever imidlertid at forvaltningen formelt anerkjenner også etterreformatoriske kulturlag som potensielle verneverdige vurderingsobjekter i framtidige ressurskartlegginger.

Vi mangler oversikt over hvor og i hvilken utstrekning og tilstand de etterreformatoriske kulturlagene befinner seg, og hva slags kulturhistorisk informasjon de inneholder. Som et forsøk på å sparke i gang en aktiv prosess mot en endret vernepraksis, samt å bidra til en økt forståelse for de urbane kulturlagenes iboende, verneverdige kvaliteter, har NIKU tatt initiativet til og gjennomført et prosjekt som har hatt som formål å utvikle et registreringsverktøy som kan brukes i en mer målrettet forvaltning av denne ressursen (ibid.: 170–175). Metoden er utviklet gjennom en pilotstudie i en utvalgt by med et representativt materiale (Trondheim ca. 1537 til ca. 1800), men denne metoden kan tilpasses alle norske byer som har etterreformatoriske kultur-

spor. Metoden omfatter en tretrinnsprosess der den arkeologiske ressursen kartlegges og verdivurderes, og der resultatene danner grunnlaget for forvaltningsstrategiske vurderinger. Kultursporene identifiseres, avgrenses og stedfestes i historisk tid og fysisk rom, slik at byens indre form og struktur i perioden rekonstrueres. Resultatene vises i form av en rekke temakart (fig. 5). Vurderingsprosessen legger vekt på å påvise kulturlagenes kunnskapsverdi, og til dette formålet utarbeides en forskningsagenda, der spesifikke historiske hovedproblemstillinger og deltemaer formuleres (ibid.: 172).

Metoden utprøves nå i en praktisk forvaltningssammenheng i samarbeid med Byantikvaren i Trondheim, og er en del av forarbeidet til byens kommende kulturminneplan. Dette vil påvise metodens egnethet til å kartlegge, karakterisere og vurdere kunnskaps- og opplevelsespotensialet som ligger i både den usynlige og synlige kulturarven i våre historiske byer.

Et registreringsverktøy er da på plass, og kulturlagenes verdi og potensial som samfunnsressurs påvist. Det som mangler, er den politiske viljen til å iverksette nasjonale kartleggingsprosjekter og vernetiltak som omsider vil føre til en forsvarlig sikring av dette hittil forsømte kilde-materialet. Hvis norske vernemyndigheter vil påberope seg en fullverdig moderne vernepraksis, kan ikke dagens skjeve behandling av den arkeologiske kulturarven fortsette uendret.

Christopher McLees (f. 1958) er arkeolog og forsker ved Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) distriktskontor, Trondheim.

Litteratur

- Andersson, H. 2006: Et förörd: i Larsson, S (red) *Nya stadsarkeologiska horisonter*: 9–12. Stockholm.
- Andrén, A. 1998. *Between Artifacts and Texts. Historical Archaeology in Global Perspective*. New York and London.
- Björdal, E. 2006. Å leve med byen – trekk ved framveksten av det urbane Trondheim. Ei komparativ studie av handlinger og identiteter i ein del av byen ved Nidelva i mellomalder og tidleg moderne tid. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi ved Institutt for arkeologi og religionsvitenskap, Vitenskapsmuseet, NTNU.
- Christoffersen, A. 2000. Hvilken byhistorie? Byhistorie i skjæringspunktet mellom ting og tekst: i Supphellen, S. (red.) *Norsk byhistorie – tid for syntese?* – Nr. 30 *Skriftserie fra Historisk institutt, Trondheim*: 61–70. Trondheim.
- Darvill, T. 2004. Public Archaeology: A European Perspective: i Bintliff, J. (ed.) *A Companion to Archaeology*: 409–434. Malden, Mass.
- Eliassen, F.-E. 2000. Den Norske Byen eller De norske byene?: i Supphellen, S. (red.) *Norsk byhistorie – tid for syntese?* – Nr. 30 *Skriftserie fra*

- Historisk institutt, Trondheim: 33–46. Trondheim.
- Eliassen, F-E. 2006. Småbyenes storhetstid, ca 1500–1830: i Helle, K. et al: *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*: 145–248. Oslo.
- English Heritage 2000. Power of Place: <http://www.english-heritage.org.uk/server/show/ConWebDoc.42>
- English Heritage 2001. Urban archaeological strategies programme: <http://www.eng-h.gov.uk/archrev/rev97-8/urban1.htm>.
- Fasteland, A. & Myhre B. (red.) 1983. *Etterreformatorisk arkeologi. Foredrag holdt på det Norske Arkeologmøtets symposium i Bergen 1982. Arkeologiske Rapporter 7*. Bergen.
- Funari, P.P.A, Hall M., Jones S. (eds.) 1999. *Historical Archaeology. Back from the Edge*. London and New York.
- Gaimster, D. & P. Stamper (eds.) 1997. *The Age of Transition. The Archaeology of English Culture 1400-1600. The Society for Medieval Archaeology Monograph 15. Oxbow Monograph 98*. Oxford.
- Larsson, S. 2006: Den mänskliga staden?: i Larsson, S (red) *Nya stadsarkeologiska horisonter*: 29–87. Stockholm.
- Lunde, Ø. 1985. Archaeology and the medieval towns of Norway: i *Medieval Archaeology, vol. 29*: 120–135.
- McLees, C. 2006: Kulturlag, kunnskap og vern. Den etterreformatoriske byen som forsknings- og forvaltningsobjekt: i Egenberg, I.M., Skar, B., Swensen, G. (red) *Kultur – minner og miljøer. Strategisk instituttprogrammer 2001-2005. NIKU Tema 18*: 163–180. Oslo.
- Mogren, M. 1995. Vår utforskede gårdag. Etterreformatorisk arkeologi i Sverige – dess ljusglimter och brister. *META 1995:3*: 3–14.
- Molaug, P. 2002a. Norske middelalderbyer – fra restanseberg til kulturminneforskning: i Molaug, P. (red.) *Strategisk Instituttprogram 1996-2001. Norske middelalderbyer. NIKU Publikasjoner 117*: 7–10 Oslo.
- Molaug, P. 2002b. Byenes oppkomst: i Molaug, P. (red.) *Strategisk Instituttprogram 1996-2001. Norske middelalderbyer. NIKU Publikasjoner 117*: 22–24. Oslo.
- Molaug, P. & Ulriksen, E. 2002. Perspektiver på videre forskning om middelalderbyene: i Molaug, P. (red.) *Strategisk Instituttprogram 1996-2001. Norske middelalderbyer. NIKU Publikasjoner 117*: 82–83. Oslo.
- Newman, R. 2001. *The Historical Archaeology of Britain c. 1540-1900*. Stroud.
- Nordeide, S.W. (ed.) 2000. *Excavations in the Archbishop's Palace: Methods, chronology and site development. Utgravningene i Erkebispegården i Trondheim. NIKU temahefte nr 12*. Trondheim.
- NOU 2002:1. *Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk*.
- O'Keefe, T. and Yamin, R. 2006: Urban Historical Archaeology: i Hicks, D and Beaudry, M.C. (eds.) *The Cambridge Companion to Historical Archaeology*: 87–103. Cambridge.
- Ot.prp.nr. 50 1998–99. *Om lov om endringer i lov av 9. juni 1978 nr 50 om kulturminner*.
- Riksantikvaren 2000. *Stedsform og kulturminner. Erfaringer og anbefalinger fra Miljøbyprogrammet*.
- Rosén, C. 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 53*. Halmstad.
- Schia, E. 1978: Etterreformatorisk byarkeologi og fornminneloven: i *Vern og virke, 1977*: 33–44. Oslo.
- Schia, E. (red.) 1981. *Fra Christianias bygrunn. Arkeologiske utgravninger i Revierstredet 5–7, Oslo. Riksantikvarens skrifter nr. 4*. Øvre Ervik.
- Schofield, J and Johnson, W.G. 2006: Archaeology, heritage and the recent past: i Hicks, D. and Beaudry, M.C. (eds.) *The Cambridge Companion to Historical Archaeology*: 104–122. Cambridge.
- Sellevoid, B. 2006: Forvaltning av graver og skjeletter fra nyere tid. Sluttrapport til Riksantikvaren fra forprosjektet. NIKU Arkeologiske utgravninger/Antropologiske undersøkelser nr. 7. (Upublisert pdf-rapport.)
- St. meld. nr. 16 (2004–2005): *Leve med kulturminner*.
- Tarlow, S. 1999. Strangely familiar: i Tarlow, S. & West, S. (eds.) *The Familiar Past? Archaeologies of Later Historical Britain*: 263–272. London and New York.
- West, S. 1999. Introduction: i Tarlow, S. & West, S. (eds.) *The Familiar Past? Archaeologies of Later Historical Britain*: 1–15. London and New York.
- Willems, W.J.H. 1998. Archaeology and heritage management in Europe: trends and developments. *European Journal of Archaeology Vol. 1 (3)*: 293–311.